

SİNCAR ZENGİ ATABEGLERİNİN SİKKELERİ

Ramazan UYKUR¹

ÖZ

Mardin Müzesi'nde yapılan araştırmamızda Sincar Zengi Atabegliği'ne ait 27 sikke tespit edilmiştir. Sikkelerin 6 tanesi II. İmadeddin Zengi döneminde, geri kalan 21 sikke ise oğlu Kutbeddin Muhammed'in hükümdarlığı döneminde basılmıştır. Sikkelerin ön ve arka yüzlerinde bastıran atabeğin isimleri, unvanları, basım yeri ve tarihi yanında dönemin halifesi el-İmamü'n-Nâsır lil-dîn'in ismine rastlanmıştır. Kutbeddin Muhammed'in bir sikkesinde ise Eyyübî meliki el-Adil Seyfeddin Ebu Bekr'in isim ve lakabı yazılmıştır. İncelenen sikkeler yazılı ve figürlü olmak üzere iki gruptur. Yazılı grubu oluşturan sikkeler ön ve arka yüzlerinde daire ve kare gibi geometrik şekiller içine yerleştirilmiştir. Figürlü sikke kullanımında ise II. İmadeddin Zengi ve oğlu Kutbeddin Muhammed'in eski Türk mitolojisinin izlerini, çift başlı kartal geleneğini sürdürdüğünü görmekteyiz. Kutbeddin Muhammed'in figürlü sikkeleri arasında ise çoğunluğu Roma'da Şehrin koruyucusu olarak bilinen Konstantinopolis benzeri büstler oluşturmuştur. Hem yazılı hem de figürlü sikkelerin tamamı kufi hatla yazılmış, yazıt aralarında bitkisel nitelikli süslemeler ve Zengi tamgası gibi unsurlar yerleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sincar, Zengiler, Çift başlı kartal, Konstantinopolis, Caracalla

¹ Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, reuykur(at)gmail.com

COINS OF THE SINJAR ZENGI ATABEGS

ABSTRACT

27 copper coins belonging to the Sinjar Zengid Atabegship were detected in the research we carried out in the Museum of Mardin. 6 of the coins were minted in the era of the 2nd Imadeddin Zengid and 21 of them were minted during the reign of his son Kutbeddin Muhammed. The name and titles of the atabeg who got the coin minted was found on the front and back side of the coin as well as the place and date of minting and the name of el-Nâsir lil-dîn, the khalifa of the era. The name and nickname of Ayyûbid overlord el-Adil Seyfeddin Ebu Bekr was written on one of Kutbeddin Muhammed's coins. The examined coins were classified in two groups as coins with writings and coins with figures. Coins in the coins with writings groups have geometric forms placed on their front and back sides. As for coins with figures, we see that the 2nd Imadeddin Zengid and his son Kutbeddin Muhammed maintained the tradition of the double headed eagle of the ancient Turkish mythology. Most of the coins with figures of Kutbeddin Muhammed involve busts like that of Constantinople who was known to be the protector of the city in Roman Empire. All of the coins with writings and figures were written with cufic calligraphy and elements like floral ornaments and Zengid stamp were placed between writings.

Keywords: Sinjar, Zengids, Double-headed eagle, Constantinople, Caracalla

Giriş

1149 yılında Musul Atabegi Seyfeddin Gazi hastalığı ağırlaşınca yerine kardeşi Kutbeddin Mevdud'un geçirilmesini vasiyet ettikten sonra vefat etti (Gök 2001: 52, 53). Atabeglik içinde ise Nureddin'e taraftar olan İbnü'l-Mukaddem, Sincar'ı teslim etmek üzere Nureddin Mahmud'u davet etti. Nureddin hiç vakit kaybetmeden Sincar'a girdi. Mevdud bunun üzerine Sincar'a doğru harekete geçti. Tell-Afer'de savaşmak niyetiyle karargâhını kuran Mevdud, daha önceden de üstünlüğünü tanıdığı ağabeyi ile anlaşma yapmayı kabul ederek sulh yaptı. Buna göre Nureddin, Kutbeddin Mevdud'un Musul üzerindeki egemenlik hakkını onaylıyor; Sincar karşılığında, Suriye'de bulunan Rakka ve Hıms'ı Nureddin'e bırakıyordu. Bu durumda Atabegliğin Suriye'deki toprakları tamamen Nureddin'in, el-Cezire'deki toprakları da, Urfa hariç olmak üzere, Kutbeddin Mevdud'un idaresine girmiş bulunuyordu (Gök, 2001: 58-64; Bezer, 2002: 808).

Mevdud da hastalığı sırasında yerine büyük oğlu II. Imadeddin Zengi'nin geçirilmesini vasiyet ettikten sonra 1169-70 yılında vefat etti. Ancak, Mevdud'dan sonra Musul Atabegliği'nin başına, Mevdud'un karısı ile iş birliği yapan Musul Valisi Abdülmesih diğer oğlu Seyfeddin Gazi'yi getirdi. II. Zengi'nin bu durumu amcasına şikâyeti ile Nureddin'in Musul müdahalesi gerçekleşti. 1170 tarihinde Fırat'ı geçen Nureddin Habur, Nusaybin, Rakka ve Harran'ı işgal etti. Sincar'ı da alıp II. Imadeddin Zengi'ye iktâ ettikten sonra Musul'a hareket etti. Musul'a vardığında II. Seyfeddin Gazi yerine, diğer kardeşi İzzeddin Mesud'un -halifenin kendisine gönderdiği hil'atı da giydirerek- Musul Atabegliğini onayladı. Böylece Musul Atabegliği Nureddin Mahmud'a tâbi oluyor ve Sincar'da da Musul Atabegliği'nin bir kolu kurulmuş oluyordu (1170) (İbnü'l-Esir, 1991: 292-294; Gök, 2001: 136-139; Bezer, 2002: 808).

Diğer taraftan Musul'dan kaçan Vali Gümüştigin, Halep'te Nureddin Mahmud'un oğlu Melik Salih İsmail'i başa geçirerek onu tahakkümü altına aldı (İbnü'l-Âdim, 1989: 173). Nureddin'in emirlerinden Salâhaddîn Eyyûbî de İsmail adına hutbe okutmakla birlikte, o da Melik Salih İsmail'i nüfuzu altına almak istiyordu. Bu maksatla Mısır'dan hareket etti ve sırasıyla Dımaşk, Hama, Hıms, Rakka ve Seruç'u işgal etti (1174). Sincar'da bulunan Imadeddin Zengi, Salâhaddîn ile işbirliği yaptığı için Sincar, Atabeg II. Seyfeddin Gazi tarafından muhasara edildi. II. Seyfeddin Gazi, Halep'i kuşatan Salâhaddîn'e karşı diğer kardeşi İzzeddin Mesud idaresinde ordu gönderdi. Ancak Musul-Halep birleşik kuvvetleri Salâhaddîn'e mağlup oldular (1174). Bunun üzerine ele geçirdiği bütün yerler elinde kalan Salâhaddîn bağımsızlığını da ilan etti ve hâkimiyeti Halife tarafından da onaylandı (1174) (Gök, 2001: 193-197).

II. Seyfeddin Gazi'nin 1180'de ölümünden sonra Musul Atabegi olan kardeşi I. İzzeddin Mesud, Salâhaddîn'den el-Cezire üzerindeki hâkimiyetinin tanınmasını istedi, Salâhaddîn onun bu isteğini geri çevirdi. Aynı zamanda Halep atabegi Melik Salih İsmail'in hastalığı artınca topraklarını Musul atabegine vasiyet etti. Melik Salih İsmail öldüğü zaman (1181) Mısır'da bulunan Salâhaddîn duruma müdahale etmezken; İzzeddin Mesud Halep'in idaresini ele geçirdi (İbnü'l-Âdim, 1989: 176). Böylece Halep Zengi zamanında olduğu gibi, yeniden Musul'a bağlanmış oldu (1181). Ancak, bu durum uzun sürmedi. Hanedan mensupları ve ümera arasındaki çekiŝme, Halep'in önce Sincar karşılığında II. Imadeddin Zengi'ye verilmesi, sonra da Salâhaddîn tarafından iŝğâl edilmesiyle sonuçlandı (İbnü'l-Âdim, 1989: 178).

1182 yılında İzzeddin Mesud'un Musul egemenliğini tanımayan Salâhaddîn'in Musul iŝgali gerçekteŝti. Salâhaddîn'in Musul iŝgali başarısızlıkla sonuçlanmakla birlikte hemen ardından Sincar'ı ele geçirdi (İbnü'l-Esir, 1991: 394). 1183'de Halep'in düşmesiyle rakipsiz duruma gelen Salâhaddîn, Nureddin Mahmud zamanında olduğu gibi, el-Cezire ve Suriye'yi tek elde birleŝtirmek isteği ile ikinci defa Musul'u kuŝattı (1185) (İbnü'l-Âdim, 1989: 176-180). Başarılı olmadı fakat varılan anlaşmaya göre Musul Atabegliği Salâhaddîn'e tabi olacak, hutbeden Irak Selçuklu sultanının adı çıkarılıp, Salâhaddîn'in adı konulacak ve Zap Suyu'nun ötesindeki topraklar da Salâhaddîn'e verilecekti (Gök 2001: 288-354).

1193 yılında İzzeddin Mesud'un ölmesiyle yerine oğlu Nureddin Arslanŝah geçirilmişti (İbnü'l-Âdim, 1989: 188). Bu ölüm üzerine Sincar Emiri olan amcası II. Imadeddin Zengi, Atabegliğe ait bazı toprakları işgal etmiŝti. Sincar, Nusaybin, Habur ve Rakka'ya hâkim olan II. Imadeddin Zengi'nin 1197 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Kutbeddin Muhammed geçti (İbnü'l-Esir, 1987: 118). Devlet iŝlerini babasının memlûklerinden Mücahidüddin Yarenkuŝ idare etti. 1198 yılında Musul hâkimi Nureddin Arslanŝah Nusaybin'e giderek burayı zapt etti ve Kutbeddin'den aldı (İbnü'l-Esir, 1987: 118, 119).

Sincar atabegi Kutbeddin Muhammed 1219 yılında vefat edince yerine oğlu Imadeddin ŝahan ŝah getirildi. Emirliğe getirilirken yapılan merasimlere halk katılmışsa da ancak birkaç ay hüküm sürebilmişti. Kutbeddin Muhammed kendisine ait olan Tell-Ya'fer Kalesi'ne gittiğinde haberini alan kardeşi Celaleddin Ömer b. Muhammed yanında bulunan adamlarıyla onu orada öldürmüŝ ve sonrasında yerine geçerek Sincar'ın hâkimi olmuştu. Ömer b. Muhammed, el-Melikü'l-Eŝref'in Sincar'ı zaptına kadar buranın hâkimi olmayı sürdürmüŝtür. Daha sonra Sincar'ı Melikü'l-Eŝref'e teslim etmiş ve karşılığında Rakka kendisine verilmiş fakat kısa bir süre sonra Rakka da elinden geri alınmıştır. Rakka'nın elinden alınmasından kısa bir zaman sonra da Ömer b. Muhammed ölmüŝtür. Melik Eŝref'in Sincar'ı ele geçirmesiyle

buradaki Sincar Zengi Atabegliği de tamamen sona ermiştir (1220) (İbnü'l-Esir, 1987: 313, 314).

1. II. İmadeddin Zengi'nin Sikkeleri

Sikke 1. Sikkenin ön yüzünde iki inci dizili daire içinde dört satır yazıda Halife el-Nasır'ın "*el-İmamü'n-Nâsır lil-dîn Emîrû'l-Mü'minîn*" şeklinde isim ve lakapları yazılarak Müslümanların halifesi olduğu vurgulanmıştır. Dairenin çevresinde ise sikkenin darp yeri ve yılı yazılmıştır. Yazıt şöyledir: "*duribe bi-Nesîbin sene seb'a ve seb'îne ve hamsemi'e*". Sikkenin arka yüzünde ise merkezde inci dizili bir kare içinde ve kenarlarında "*el-Melikü'l-Âlim el-Âdil İmâde'd-dîn Zengi ibn Mevdûd ibn Zengî ibn Âksungur*" olarak İmadeddin Zengi'nin isim ve unvanları ile şeceresi yazılmıştır. Bu yazıtı ise dıştan inci dizili daire çevrelemiştir.

Sikke 2. Sikkenin ön yüzünde üç inci dizili daire içinde dört satır yazıda Halife el-Nasır'ın "*el-İmamü'n-Nâsır lil-dîn Emîrû'l-Mü'minîn*" şeklinde adı ve Müslümanların halifesi olduğu bilgisi yazılmıştır. Dairenin çevresinde ise okunamayan bir yazıt görülmektedir. Satırlar arasında ise bitkisel şekilli süslemeler yerleştirilmiştir. Sikkenin arka yüzünde ise iki inci dizili bir karenin merkezinde dört satır yazıda "*el-Melikü'l-Âlim el-Âdil İmâde'd-dîn Zengi bin Mevdûd*" kitabesiyle, İmadeddin Zengin'in isim ve unvanları yer almıştır. Karelerin sağ ve sol yanında Zengilere ait boy tamgası bulunmaktadır.

Sikke 3. Sikkenin ön yüzünde iki inci dizili daire içinde dört satır yazıda Halife el-Nasır'ın isim ve lakapları "*el-İmamü'n-Nâsır lil-dîn Emîrû'l-Mü'minîn*" şeklinde yazılmıştır. Bu dairenin çevresinde ise okunamayan bir yazıt yer almıştır. Satırlar arasında da bitkisel formlu süslemeler görülmektedir. Sikkenin arka yüzünde iki inci dizili kare içinde dört satır yazıda İmadeddin Zengin'in isim ve unvanları ile şeceresi "*el-Melikü'l-Âlim, el-Âdil İmâde'd-dîn Zengi bin Mevdûd*" olarak yazılmıştır.

Sikke 4. Sikkenin ön yüzünde içte inci dizili daire içinde çift başlı kartal yerleştirilmiştir. Dairenin çevresinde ise dairesel formlu bir yazıt yer almıştır. Yazıtta "*(Si)ncar sene selase ve semânîne ve hamsemi'e*" biçiminde sikkenin darp yılı ve yeri yazılmıştır. Bu yazı kuşağını ise inci dizili bir daire çevrelemiştir. Sikkenin arka yüzünde inci dizili daire içinde beş satır yazıda İmadeddin Zengi'nin isim, unvan ve lakapları ve soyu yazılmıştır. Yazıt şöyledir: "*el-Melikü'l-Âlim, el-Âdil İmâde'd-dîn Zengi bin Mevdûd*". Bu yazıtın sağında Zengi tamgası bulunur. Ayrıca metinde geçen Zengi yazısı motif şeklinde yapılmıştır.

Sikke 5. Sikkenin ön yüzünde içteki inci dizili daire içinde çift başlı kartal yer almıştır. Kartalın çevresinde ise kolozyondan dolayı okunamayan yazıt

bulunmaktadır. Bu yazı kuşağını dıştan inci dizili bir daire çevrelemiştir. Sikkenin arka yüzü Sikke 4'ün yazı formu ve içeriğiyle tamamen aynıdır. "*el-Melikü'l-Âdil, el-Âdil Imâde'd-dîn Zengi bin Mevdûd*" yazmaktadır.

Sikke 6. Ön ve arka yüz sikke 4 ile aynıdır. Fakat arka yüzde merkezdeki yazıtın solunda Zengi tamgası yerleştirilmiştir.

2. Kutbeddin Muhammed'in Sikkeleri

Sikke 7-27. Sikkelerin ön yüzünde inci dizili daire içinde sağa doğru, başı diademli Konstantinopolis büstü bulunmaktadır. Büst sağ eliyle tuttuğu asayı, sağ omzuna koymuştur. Büstün çevresinde sikkenin darp yeri ve yılını belirten dairesel yazı kuşağı yer almıştır. Sikkelerden sadece sikke 7'nin darp yeri ve tarihi bulunmaktadır. Sikke 8 de ise sadece darp tarihi okunabilmektedir.

Sikke 7'nin yazıtı şöyledir: "*duribe bi-Sincar sene sitte ve tis'îne ve hamsemi'e*". Büstün sol tarafındaki boşluğa Zengi tamgası vurulmuştur. Sikkenin arka yüzünde inci dizili daire içinde dört satır yazıda "*el-Îmâmü'n-Nâsır li-dîn Allah el-Melikü'l-Mansur Kutbe'd-dünya ve'd-dîn*" biçiminde Halife el-Nasır'ın isim ve lâkabı ile Kutbeddin Muhammed'in isim ve unvanı yazılmıştır. Bu yazıtın sağ ve solunda "*Mevdud bin Muhammed*"in babasının ismi yazılmıştır. En altta ise Zengi tamgası vurulmuştur.

Sikke 8'in ön yüzünde ki büstün çevresinde "*duribe bi-Sincar sene semâne ve tis'îne ve hamsemi'e*" olarak darp yılı yazılmıştır. Büstün solundaki boşlukta, sikke 7'de olduğu gibi Zengi tamgası bulunmaz. Sikkenin arka yüz yazıtı sikke 7 ile aynıdır.

Sikke 28. Sikkenin ön yüzünde inci dizili daire içinde çift başlı kartal, kartalın etrafında ise dairesel formu okunamayan bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Sikkenin arka yüzünde inci dizili daire içinde merkezde altı satır yazıt yer almıştır. Yazıtın ilk üç satırında da Halife el-Nasır'ın isim ve lâkabı "*el-Îmâmü'n-Nâsır li-dîn Allah Emîrû'l-Mü'minîn*) olarak yazılmıştır. Diğer üç satırda ise Eyyûbi meliki el-Adil Seyfeddin Ebu Bekr'in ismi "*el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Ebû Bekr bin Eyyûb*" şeklinde yazılmıştır. Bu yazıtın kenarlarında ise yalnızca "*ve sittemi'e*" rakamı okunabilmektedir.

3. Değerlendirme

Figürlü Süslemenin Tipolojisi

Tip 1.

II. İmadeddin Zengi'nin 583 (1188) yılında Sincar'da darp edilmiş sikkesinde ve tarihi okunamayan iki sikkesinde inci dizili daire içinde çift başlı kartal formları gözükür (Sikke 4-6). Nümişmat Poole adı geçen sikkelerin Sincar'da 584 (1189), 586 (1201) yıllarında darp edilmiş farklı örneklerini yayınlamıştır (Poole, 1877: 219, 220). İsmail Galib ise Sincar darplı bir örnekte kartalın göğsünde Abbasi Halifesinin "el-İmâm Ahmed" biçiminde isminin yazdığını belirtmektedir (İsmâil Galib, 1311: 127). Artuklar ise 584 (1189) yılı Sincar darplı sikkenin figürünü kartal değil iki başlı karakuş olarak tanımlamıştır. Ayrıca figürün gövdesinde Abbasi halifesi Ahmed'in, "el-İmâm en-Nâsir Ahmed" olarak isim ve unvanının yazdığını belirtmiştir (Artuk vd. 1970: 420). Yaptığımız araştırmada İsmail Galib ve Artukların verdiği örneklerle rastlanmamıştır. Spengler ve Sayles adı geçen örneklerin 581-592 (1186-1196) yılları arasında Sincar'da basılmış örneklerinin de olduğunu belirtmiştir (Spengler vd. 1996: 87).

II. İmadeddin Zengi'den sonra yerine geçen oğlu Kutbeddin Muhammed'in sikkесinin ön yüzünde de yine aynı formda çift başlı kartal bulunmaktadır (Sikke 28). Sikkenin darp yılı Poole 606 (1210) basım yerini Sincar, Artuklar ise darp yılı 605 (1209) ve darp yerini de yine Sincar vermiştir. Artuklar II. İmadeddin Zengi'de olduğu gibi buradaki figürü de karakuş olarak tanımlamışlardır (Poole, 1877: 225; Artuk vd. 1970: 421).

Zengi sikkelerinde görülen kartallar Selçuklu ve Artuklu kartallarındaki gibi dönem özelliği göstererek sivri gagalı ve kulaklı, iki yana açılmış kanatlardan inen paralel kanat tüyleri ve iri pençeli ve kuyruğun iki yana helozonik kıvrımlar oluşturmasıyla şekillenmiş stilize hayat ağacı motifile sonlanmıştır. Stilize kıvrım dallar şeklinde gördüğümüz süslemenin hayat ağacı olduğu kanaatindeyiz. Zira böyle düşünmemize sebep olan bir çalışma Öney tarafından yayınlanmıştır. Öney, çift başlı kartal figürlerinin bitkisel süslemelerle birlikte kullanıldığında bu bitkisel motiflerin hayat ağacının sembolü biçiminde algılanması gerektiğini belirtmiştir (Öney, 1993: 153).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin bir arma olarak sıkça kullandığı çift başlı kartal tasvirleri Zengiler yanında Artuklu Türkmenleri tarafından da kullanılmıştır. Örneğin Hısn-ı Keyfa Artuklu Hükümdarı Nasıreddin Mahmud'un 610 (1214) yılında darp

edilen sikkesinde, kuyruğu ile gövdesi arasında hilal motifi yer alan çift başlı kartal motifi bulunmaktadır. Nasîreddin Mahmud, 614 (1218) yılında basılan diğer sikkesinde kartalın açık kanatlarında profilden insan başları görülürken; kartalın kuyruğundan çıkan kıvrım dallar ise stilize hayat ağacı motifine dönüşmektedir. Nasîreddin Mahmud'un 617 (1220-21) ve Hisn-ı Keyfa hükümdarı Rükneddin Mevdûd'un 621 (1224-25) tarihli sikkelerinde; dört yapraklı yonca formunun merkezinde yer alan çift başlı kartalın kuyruğu iki yana doğru helezonik kıvrımlarla stilize hayat ağacı meydana getirmiştir (Uykur, 2017).

Levha 1. Hisn-ı Keyfa Artuklu Nasîreddin Mahmud'un sikkesi (Uykur 2017)

Levha 2. Hisn-ı Keyfa Artuklu Nasîreddin Mahmud'un sikkesi (Uykur 2017)

Levha 3. Hisn-ı Keyfa Artuklu Nasîreddin Mahmud'un sikkesi (Uykur 2017)

Hun sanatında karşımıza çıkan, "Hayvan Üslubu" -nazar, tılsım ve bezeme sembolleri olarak- çeşitli hayvanların bazen stilize, bazen doğacı bir form ile farklı malzemelere yansıtılmasıdır. Sibiryaya ve Altaylarda Şamanist inanç törenlerinde hayvan taklidi yapan şamanlar hayvan üslubunda önemli bir karakter olan kartal, geyik, kurt ve ayı gibi şekilde görülebilen ruhlar olduğuna inanmışlardır (Öney, 1993: 158-161, İnan, 2006: 81, 82).

Orta Asya mitolojisinde hayat ağacı ile birlikte görülen kartal tasvirleri şamana eşlik eden kuşlar veya şamanın kendisi olarak düşünülmektedir. Şamana hayat ağacı yoluyla göğün üstüne ulaşmakta yardımcı olurlar. Türk mitolojisine göre kâinat yer, gök, gezegenler ve hayat ağacıyla temsil edilmekteydi. Hayat ağacı yer ile göğü birbirine bağlıyordu. Şamanın dini ayinlerde hayat ağacı vasıtası ile göğe yükseldiğine inanılmaktaydı (Öney, 1993: 169).

Yakut Türklerinin inançlarında gökyüzü çadırcı kubbesi, direği ise göğün direği idi ve bu direğe konan kartal 7 veya 9 kat göğe çıkardı (Ögel, 2006: 171). Göğün direği dört köşe yontulmuş bir ağaçtı. İnanışa göre bu sırk göğe uzanıyor ve tepesinde Tanrının gücü ve erkinin sembolü olan kartal bulunuyordu (Ögel, 2006:

179; İnan 2006: 46; Çoruhlu, 2006: 28). Göğün beşinci katında kapı bekçisi olan kartal, kuvvet ve kudret simgesi, göklerin hâkimidir. Çift başlı kartal, birleşmiş iki kartalın gücünü simgelemektedir. Altay Şaman inancında ise, Güneş, Ay ve bütün gök kubbenin hâkim olan Tanrı Ülgen'in gökte yaşayan yedi oğlundan birisidir. Her boy Ülgen oğullarından birini kendisi için koruyucu ruh saymaktadır (İnan, 1998: 414; Çoruhlu, 2006: 28).

Esin'in, Kaşgarî'den aktardığına göre kartal kelimesinin aynı zamanda, doğuşu şafağı haber veren gezegenine Müşteri (Jüpiter) ve Terazi takımıyıldızına işaret ettiğini belirtmiştir (Esin, 2004: 219, 220). Bunun ile birlikte Türklerde, göğün zirvesinde gün ve geceye hâkim sayılan Müşteri gezegeninin simgesi kartal veya kuzgundur (Esin, 2001: 31, 88).

İslam astrolojisinde kartal Koç burcunun ve Kuzey takımıyıldızının -Kartal takımıyıldızının- sembolüdür. Bu durumda Kartal takımıyıldızı, Koç burcunun üyesi durumundadır. Koç burcu, Güneşin zirvesini teşkil ettiğine göre kartal da Güneşin zirvesini teşkil etmektedir (Çaycı, 2002: 100).

Orhon kitabelerinde de ölen kimsenin kuş şeklinde uçtuğuna inanıldığından bahsedilmektedir. İslamiyet'in kabulünden sonra Türklerde aynı inancın izleri hâlâ devam ettiği "aramızdan uçup gitti" sözünden de anlaşılmaktadır. Bu nedenle türbe ve mezar taşlarında rastlanılan mitolojik çift başlı kartal figürlerinin Türklerin ruh-kuş ilişkisindeki ölüm ile ilgili eski inançlarının tarikatlar yoluyla İslamiyet'e girmiş olduğu kanaati hâkimdir (Çoruhlu 2006: 67). Tasvirleri yapılan kuşların ölünün yer altı veya yer üstü seyahatinde kendisine refakatçi olduğu düşünülmüştür (Öney, 1989: 167, 168, 290).

Ayrıca Selçuklu sanatında farklı örnekleri görülen çift başlı kartal figürleri sonsuzluğun sembolü ve bütün kuşların en yücesidir. Kartalın koruyucu unsur yanında kuvvet ve talih sembolü ile aydınlık sembolü gibi anlamlar taşıdığı kabul edilmektedir. Bu sebeplerden dolayı olsa gerek Anadolu'da kurulmuş pek çok Türk devletinde çift başlı kartal figürü "devlet arması" haline gelmiştir (Öney, 1993: 140).

Tip 2

Sincar Atabegi Kutbeddin Muhammed'in 596 (1209) ve 598 (1202) yıllarında Sincar'da darp edilen, sikkenin ön yüzünde, sağ elinde tuttuğu hükümdar asasını, sol omzuna koymuş sağa doğru, başı diademli Konstantinopolis büstü bulunur (Sikke 7-27). Bazı sikke kataloglarında sikkenin benzer örnekleri görülmüştür (Poole, 1877: 222-223; İsmâil Galib, 1311: 128-129; Artuk vd 1970: 420).

Roma'da şehrin koruyucusu olan Konstantinopolis, sikkelerde başı miğferli, üzerine tunik ve manto giyimli ve bir elinde kalkan, diğerinde mızrak tutar şekilde cepheden resmedilirdi. Roma pagan inancından kalan Konstantinopolis betimlemesinin devamı ise Bizans sikkelerinde, bir elinde mızrak diğer elinde kalkan, küre ya da küreli haç taşıyan örnekler biçiminde karşımıza çıkmıştır. Bizans İmparatoru Aracadius, II. Theodosius, I. Leo, Pulcheria, II. Leon, Zenon, Basiliscus, Leonce, I. Justinianus, Maurice Tibere, Heraclius, III. Tiberius, II. Konstantin (Whitting, 1973: 18, 190, 311, 312, 313), IV. Konstantin, II. Junstinien, I. Aleksis Commene'nin (Breckenridge, 1959: 11) sikkeleri bu grup Bizans sikkeleri içinde değerlendirilmektedir (Levha 4).

Nümismat Spengler ve Sayles tasvirin Caracalla olarak bilinen Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antoninus (186-217)'un Edesa (Urfa)'da bastırıldığı sikkelerde ki büstünden kopyalandığını belirtirler (Spengler vd 1996: 97).

Lucius Septimius Bassianus, (4 Nisan 186-8 Nisan 217), Caracalla olarak da bilinen, 211-217 yılları arasında tahta çıkmış Roma İmparatorudur. Geç Roma İmparatorlarından Septimius Severus ve Julia Domna'nın büyük oğludur. Galya eyaletinin Lugdunum kentinde, Lucius Septimius Bassianus adıyla doğdu, ardından Marcus Aurelius'la olan bağlarına vurgu yapmak için adını Marcus Aurelius Antoninus olarak değiştirdi. 213 yılında Germania'da çıkan ayaklanmayı bastıran Caracalla, Germanicus Maximus unvanını almış ve bunu sikkelerinde sıklıkla kullanmıştır. Caracalla 216 yılında Edessa'yı ele geçirmiş ve kendisi için baş karargâh yapmıştır. 217 Nisanında, Carrhai'de hassa alayı komutanı M. Opellius Macrinus tarafından öldürülmüştür (Baydur, 1998: 65-67; Akerman, ty: 120, 187).

Roma İmparatoru Caracalla Edessa'nın işgalinden sonra üzerinde kendi portresi bulunan bronz sikkelerini bastırdı. Bu portrelerde Caracalla, sol profilden sağ elinde asa veya mızrak, sol elinde ise kalkan tutarken resmedilmiştir. Caracalla'nın katı, acımasız karakterinin yüz ifadesine yansımaları portrelerinde açıkça görülmektedir (Levha 5, 6). Benzerlikler ortaya konulduğunda Kutbeddin Muhammed'in sikkesindeki tasvirin, İmparator Caracalla'nın büstlerinden kopya edildiği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Kutbeddin Muhammed'in bu sikkesi için farklı yorumlar bulunur: Poole yaygın görülen bir Grek portresinin kopyası olduğunu, İsmail Galib Bizans portrelerinden taklit edildiğini, Artuklar ise tasviri yalnızca elinde topuz tutan bir büst olarak tanımlamışlardır (Poole, 1877: 222; İsmâil Galib, 1311: 128; Artuk vd 1970: 420).

**Levha 4. Bizans sikkesinde
Konstantinopolis.**

**Levha 5. Caracalla'nın
Edesa'da basılan sikkesi.**

**Levha 6. Caracalla'nın
Edesa'da basılan sikkesi.**

Sonuç

Sincar Zengi Atabegliği'ne ait 27 sikke tespit edilmiştir. Sikkelerin 6 tanesi II. Imadeddin Zengi döneminde, geri kalan 21 sikke ise oğlu Kutbeddin Muhammed'in hükümdarlığı döneminde basılmıştır. Sikkelerin tamamı bakır malzemeden üretilmiş, altın veya gümüş sikkeye rastlanmamıştır.

Söz konusu sikkeler yazılı ve figürlü olmak üzere iki gruptur. II. Imadeddin Zengi'nin yazılı sikkelerinde ön yüzde yerleştirilen yazıtların bir düzen içerisinde yerleştirildiği görülmüştür. Yazıtlar bir, iki veya üç inci dizili daire içinde ya da çevresinde yerleştirilen dairesel formlu kitabelerden oluşmuştur. Yazıtlarının içeriğinde dönemin halifesi el-Nasır'ın isim ve lakapları ile sikkelerin 577 (1182) yılında Nesîbin (Nusaybin)'de basıldığı bilgisi bulunmaktadır.

Sikkelerin arka yüzünde de bir yerleşim düzeni göze çarpmaktadır. İnci dizilerinden oluşmuş bir kare, iki kare, bir daire gibi geometrik şekiller içinde Imadeddin Zengi'nin isim ve unvanları ile şecere bilgileri yazılmıştır.

Figürlü sikkeler ise her iki atabegin sikkelerinde de görülmüştür. II. Imadeddin Zengi'nin 583 (1188) yılında inci dizili bir daire içinde Sincar'da darp edilmiş sikkelerinde daire içinde çift başlı kartal gözüdür (Sikke 4-6). II. Imadeddin Zengi'den sonra yerine geçen oğlu Kutbeddin Muhammed'in sikkelerinin ön yüzünde de yine aynı formda çift başlı kartal bulunmaktadır (Sikke 28). Sikkenin arka yüzünde inci dizili bir daire içinde Halife el-Nasır'ın isim ve lâkabı ile Kutbeddin Muhammed'in isim ve unvanları yazılmıştır. Sikkelerden sadece sikke 28'de inci dizili daire içinde Halife el-Nasır'ın isim ve lâkabı yanında Eyyûbi meliki el-Adil Seyfeddin Ebu Bekr'in ismine rastlanmaktadır.

Bir diğer figürlü grubu Sincar Atabegi Kutbeddin Muhammed'in 596 (1209) ve 598 (1202) yıllarında Sincar'da darp edilen sikkeleri oluşturur. Bu sikkelerin ön yüzünde inci dizili daire içinde Konstantinopolis büstü bulunur (Sikke 7-27). Büstün iki yanında darp yeri ve yılı yazılmıştır. Ancak kolozlanmadan dolayı yalnızca sikke 7'nin darp yeri ve tarihi okunabilmektedir. Sikke 8'de ise sadece darp tarihi okunabilmektedir. Büstlerden bazılarının solundaki boşluk Zengi tamgasıyla doldurulmuŝtur.

Roma sikkelerinde, başı miğferli, üzerine tunik ve manto giyimli ve bir elinde kalkan, diğerinde mızrak tutan Konstantinopolis büstleri şehrin koruyucusu anlamı taŝımaktadır. Bizans sikkelerinde ise bir elinde mızrak, diğer elinde kalkan, küre ya da küreli haç taşıyan Konstantinopolis betimlemeleri biçim deđiŝtirerek devam etmiŝtir.

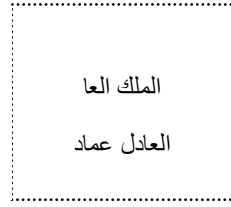
Roma İmparatoru Caracalla Edessa (Urfa)'yı işgal ettikten sonra, üzerinde kendi portreleri bulunan sikkeler bastırılmıŝtır. Bu sikkelerdeki portreler sol profilden sağ elinde asa veya mızrak, sol elinde ise kalkan tutmaktadır. Kutbeddin Muhammed'in sikkelerindeki tasvirin, İmparator Caracalla'nın portrelerindeki benzerliği dikkat çekmektedir.

Hem yazılı hemde figürlü sikkelerde boşluk doldurma elemanı olarak bitkisel şekiller ve Zengi tamgası kullanılmıştır. Sikkelerde metinde geçen Zengi yazısı stilize motif şeklinde yazılmıştır. Yazıtların tamamı kufi hatlıdır.

KATALOG

بن زكى

بن
ق:

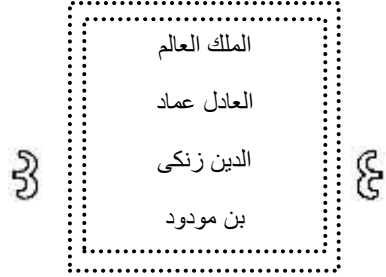
بن
ق:

ضرب بنصيين سنة سبع و سبعين و خمسمائة

سنقر

Sikke 1. Envanter Numarası: Yok, 577 (1182), Nesibin, Bakır, 26 mm, 12,50 gr, Kufi

3,5

Sikke 2. Envanter Numarası: 8794, DYY okunamıyor, Bakır, 25 mm, 10,50 gr, Kufi

Sikke 3. Envanter Numarası: 259, DYY okunamıyor, Bakır, 23 mm, 9,30 gr, Kufi

..... سنة ثلث وثمانين و خمسمائة نجار

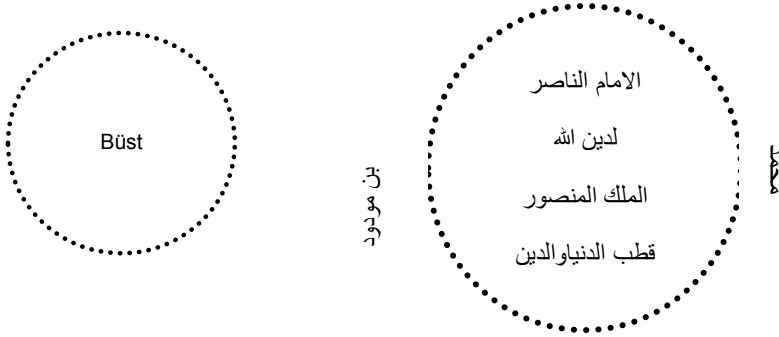
Sikke 4. Envanter Numarası: 1003, 583 (1188), (Si)ncar, Bakır, 24 mm, 9,40 gr, Kufi

Sikke 5. Envanter Numarası: 3342, DYY okunamıyor, Bakır, 22 mm, 7 gr, Kufi

Sikke 6. Envanter Numarası: 2034, DYY okunamıyor, Bakır, 22 mm, 8 gr, Kufi

ضرب بسنجا رسة ستة وتسعين و خمسمائة

Sikke 7. Envanter Numarası: 5167, 596 (1200), Sincar, Bakır, 27 mm, 10 gr, Kufi

Sikke 8. Envanter Numarası: 1924, 598 (1202), Sincar, Bakır, 24 mm, 9,50 gr, Kufi

Sikke 9. Envanter Numarası: 6128, 598 (1202), Sincar, Bakır, 29 mm, 10,50 gr, Kufi

Sikke 10. Envanter Numarası: 7307, 5..., Bakır, 24 mm, 9 gr, Kufi

Sikke 11. Envanter Numarası: 228, DYY Okunamıyor, Bakır, 23 mm, 8,50 gr, Kufi

Sikke 12. Envanter Numarası: 278, DYY Okunamıyor, Bakır, 21 mm, 7,50 gr, Kufi

Sikke 13. Envanter Numarası: 279, DYY Okunamıyor, Bakır, 23 mm, 8,50 gr, Kufi

Sikke 14. Envanter Numarası: 344, DYY Okunamıyor, Bakır, 22 mm, 8,50 gr, Kufi

Sikke 15. Envanter Numarası: 1255, DYY Okunamıyor, Bakır, 22 mm, 8 gr, Kufi

Sikke 16. Envanter Numarası: 1258, 59..., Bakır, 24 mm, 8 gr, Kufi

Sikke 17. Envanter Numarası: 1342, 59..., Bakır, 22 mm, 7,50 gr, Kufi

Sikke 18. Envanter Numarası: 1545, 59..., Bakır, 23 mm, 8,50 gr, Kufi

3

Sikke 19. Envanter Numarası: 2255, 59..., Bakır, 23 mm, 9 gr, Kufi

Sikke 20. Envanter Numarası: 1546, 59..., Sincar, Bakır, 22 mm, 8 gr, Kufi

Sikke 21. Envanter Numarası: 1848, 59..., Bakır, 22 mm, 8 gr, Kufi

Sikke 22. Envanter Numarası: 2259, DYY Okunamıyor, Bakır, 27 mm, 10 gr, Kufi

Sikke 23. Envanter Numarası: 2510, DYY Okunamıyor, Bakır, 21 mm, 7,50 gr, Kufi

Sikke 24. Envanter Numarası: 2933, DYY Okunamıyor, Bakır, 22 mm, 8 gr, Kufi

Sikke 25. Envanter Numarası: 3834, DYY Okunamıyor, Bakır,22 mm, 7,50 gr, Kufi

Sikke 26. Envanter Numarası: 2937, 5..., Bakır, 22 mm, 7 gr, Kufi

Sikke 27. Envanter Numarası: 4452, DYY Okunamıyor, Bakır,21 mm, 7,50 gr, Kufi

و ستمائة

الامام الناصر

لدين الله امير

المؤمنين الملك

العادل سيف

الدين ابو بكر

بن ايوب

Sikke 28. Envanter Numarası: 5730, 6..., Bakır, 26 mm, 9 gr, Kufi

KAYNAKLAR

AKERMAN, John Yonge. *A Numismatic Manuel*, London: ty: 120, 187.

ARTUK, İbrahim ve Artuk, Cevriye. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu*, Cilt I, İstanbul: MEB, 1970.

BAYDUR, Nezahat. *Roma Sikkeleri*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1998.

BEZER, Gülay Öğün, "Zengiler (1127-1233)", *Türkler*, Editörler, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Yeni Türkiye Yayınları, C. 4., 2002.

ÇAYCI, Ahmet. *Anadolu Selçuklu Sanatı'nda Gezegen ve Burç Tasvirleri*, Ankara: KBY, 2002.

ÇORUHLU, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Anahatları*, 2. baskı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

ESİN, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.

ESİN, Emel. *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.

GÖK, Halil İbrahim, *Musul Atabegliği; Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, AÜ Sos. Bil. Ens., (Doktora Tezi), 2001.

İBNÜ'L-ÂDİM, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb, Biyografilerle Selçuklular Tarihi (Seçmeler)*, Ankara: TTK Basımevi, 1989.

İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, 11, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.

İBNÜ'L-ESİR, *El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, 12, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık, 1987.

İNAN, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*, I. Cilt, 3. baskı, Ankara: TTK 1998.

İNAN, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, 6. baskı, Ankara: TTK, 2006.

İSMÂİL Galib. *Müze-i Hümayun, Meskûkât-ı İslamiyye Kısmından Meskûkât-ı Türkmaniye Katalogu, Benî Artuk, Benî Zengi, Fıruu Atabekiye, Mülûk-i Eyûbiye Meyafârikin*, Kostantiniye: Mihran Matbaası, 1311.

ÖGEL, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*, I-II, 3. baskı, Ankara: TTK, 2006.

ÖNEY, Gönül. "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal", 2. baskı, Malazgirt Armağanı, TTK 1993: 139-173.

ÖNEY, Gönül. "Anadolu'da Selçuk Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları", *Vakıflar Dergisi*, Sayı VIII, 1989: 283-301.

POOLE, Stanley Lane. *Catalogue of Oriental Coins in the Biritish Museum, The Coins of the Turkuman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee*, Vol. III, Classes X-XIV, London: Printed by Order of the Trustees, Forni Editore, 1877.

SPENGLER, William ve Sayles, Wayne G. *Turkoman Figural Bronze Coins and Their Iconography II, The Zengids*, Wisconsin: 1996.

UYKUR, Ramazan. *Madenden Yansıyan Tarih: Artuklu Sikkeleri*, Ankara: AKMB Yayınları, 2017.

WHİTTİNG, Philip D. *Byzantine Coins*, London: Barrie & Jenkins, 1973.